

Máriás József

„ISTEN SEGEDELMÉVEL
UDVAROMAT MEGÉPÍTETTEM...”

*„Milyen jó, hogy Erdély kövei beszélni tudnak.
Milyen jó, hogy a halott, örökkéideg anyag, amit
az ember Istentől való lelke élővé, némából beszélővé
és örökkévalóvá tett, csak igazat tud mondani.”*
(Kós Károly)

Aki a letűnt rendszer iskoláiban szerezte ismereteit az Erdélyben épült kastélyokról, azt tanulhatta (ha ugyan szót ejtettek róluk), hogy azok a kizsákmányolás szimbólumai, amelyeket – mint oly sok más dolgot – „a múltat végképp eltörölni” barbár indulatával le kell rombolni. A megtévesztett „rabszolga had” pedig végezte a dolgát: „ráhúzott” az idő vasfoga kérlelhetetlen pusztításaira, a két világháború és az erdélyi impériumváltozás okozta rombolásokra, széthordta, kifosztotta azokat, értékeit sárba taposta, elégette. Aztán az, aki hallott valamit a marosvécsi Helikon-találkozók színhelyéről, báró Kemény János kezdeményezéséről, aki ellátogatott Koltóra, a Teleki-kastélyba, aki olvasta Bánffy Miklós regényeit s „vissza-visszatérhetett” a boncidai kastély varázslatos világába, aki belépett a zsigóói arborétumba és láthatta a Wesselényi család otthonaként szolgáló kastélyt, aki járt a ma múzeumként működő csíkszeredai Mikó-várban... hozzájuk társíthatta azt a világot, amelynek azok otthont adtak, elgondolkozhatott erdélyi építészeti örökségünk értékein, azon a szellemi hagyatékon, amely ezen falak között született meg s áradt szét a századok során. Ezek a kövek Erdély kövei voltak, fészekmeleg bölcsői sok-sok építő eszmének, erdélyi magyar kultúránknak.

Mit jelentenek, jelenítenek meg számunkra, kései utódok számára? A históriát, azt az örökséget, mely az Erdély „címszó” alatt tudatunkban és emlékezetünkben él, melyet Németh László a Dunántúl és az Alföld mellett „a nagy magyar tájak” egyikének nevez. Emlékeztet továbbá a veszteség súlyára, „a darabokra szaggattatol” tragikumára.

Erre döbbsent rá bennünket a Bicsok Zoltán és Orbán Zsolt szerzőpáros immár harmadik kiadást megért könyve¹. Az alkotópár tudományos megalapozottsággal, éveket igénylő „terepmunka”, levéltári kutatás, oly sok irányú szakmai tájékozódás és elmélyülés nyomán tárja elének azt, ami belőlük – jelesen: az erdélyi kastélyokból – mára megmaradt. A csíkszeredai nyomdának a tipográfiai műves munka gyümölcseként asztalunkra tett kötete megrázó mementó, tetemre hívó opus: az Idő koordinátáin egymást ütköztető, egymásnak feszülő – építő történelem + hetven év rombolás + bizonytalan jövő – korok elevenednek meg a hatszáznál több oldalon. Hatalmas, a történettudomány és művészet-történet eszköztárát felvonultató munka oszlatja a köztudatban és -emlékezetben eluralkodott homályt. A kötet kitűnő minőségű képanyaga távolról sem csak a szöveget többletértékkel feldúsító illusztráció; a kettő szimbiózisa/elegye egységgé kovácsolódik, a létrehozott értékek feletti csodálat és a veszteség, a rombolás feletti bánat érzését ébreszti bennünk, tiszteletet és megbecsülést azok iránt, akik e kastélyok falai között Erdély, egy-egy régió sorsát, kultúráját formálták, gazdagították, akik tárgyi és szellemi vonatkozásban egyaránt a nemzet kincseit gyarapították.

A kötet Előszavát jegyző Haller Béla, a Castellum Alapítvány elnökének méltatása előrevetíti azon értékeket, amelyeknek birtokába juthatunk a közel hat és félszáz oldal elolvasása után: „...Bicsok Zoltán és Orbán Zsolt igen figyelemreméltót alkotott: egy erdélyi kastélykönyvet, amely nemcsak a több mint 60 nemesi család és az általuk épített/birtokolt mintegy 130 kastély bemutatását, hanem az erdélyi nemesség és az erdélyi kastélyépítészet történetének rövid összefoglalását is tartalmazza. (...) Említést érdemel a tárgyilagos, mégsem színtelen írásmód, a történések plasztikus ábrázolása és az információk jó ütemben történő adagolása, amelytől a szöveg sodrása származik, az a fajta stiláris adottság, amely többszöri (újra)olvasásra predesztinálja a könyvet.”

A szerzőpárosnak *Az Olvasóhoz* címzett ajánló sorai nemcsak a régi adósságra utalnak – „hetven éve nem jelent meg” ehhez hasonló kiadvány –, hanem szándékaikról is: „elsődleges célunk a figyelemfel-

1 Bicsok Zoltán – Orbán Zsolt: *„Isten segedelmével udvaromat megépítem...”* Történelmi családok kastélyai Erdélyben. Harmadik kiadás. Csíkszereda, 2015, Gutenberg Kiadó.

keltés volt”, továbbá az, hogy hozzájáruljanak „erdélyi múltunk legfontosabb színtereinek megmentéséhez”.

A kötet törzsanyagát felölelő „részleteket” – családtörténeti feltárást és művészettörténeti, architektúrai bemutatást/elemzést – megelőzően betekintést nyerhetünk a kutatást és feldolgozást megelőző műhelymunkába.

Bicsok Zoltán *„Akire több bízatik, az többről tartozik számot adni”* címmel az erdélyi nemesség történetét, tagozódását tekinti át. Erdély – a királyi Magyarország vajdaságaként, önálló fejedelemségként, osztrák tartományként, majd az Osztrák–Magyar Monarchia részeként – évszázadokon át külön entitásként töltötte be szerepét. A nemesség államépítő, nemzetfenntartó munkájában különösen fontos helye volt a kultúrának, a tárgyi és szellemi építkezésnek. „Az erdélyi nemesség a századok folyamán elévülhetetlen érdemeket szerzett művelődéspártoló, kultúrafenntartó tevékenységével. Legyen szó külföldi egyetemlátogatásról, könyvkiadásról, templomépítésről, iskolaalapításról vagy művészetpártolásról, a támogatók, alapítványtevők, patrónusok jelentős része az ő körükből származott.” Tudatában voltak annak is, hogy „címeik, rangjuk, vagyonuk, társadalmi megbecsültségük kötelezettségeket ró rájuk (...), a nemesség lényege a *katonai szolgálat* és a *társadalom vezetése*”, a köz ügyeinek képviselete, szolgálata. Különösen fontos és felbecsülhetetlen értékű volt ez akkor, amikor Erdély jelentette az önálló magyar államiság kontinuitását. A XIX. század utolsó harmada indította el a hanyatlás folyamatát. Az erdélyi magyar nemesség létének gazdasági alapját rendítette meg az első világháborút követő impériumváltás, az 1921-es és az 1945-ös román földreform. Ennél is súlyosabb csapást jelentettek az erdélyi magyar arisztokráciára a kommunista diktatúra osztálygyűlöltre alapozott, ezen társadalmi osztály felszámolására tett kísérletei, fizikai létükben, személyiségükben is korlátozó, ellehetetlenítő, diszkrimináló intézkedései. Az 1989 utáni restitúciós törvények ugyan lehetővé tennék az újraéledést, de akkorra már erejét veszítette az arisztokrácia, a világban szétszóródott, harmadik-negyedik nemzedék tagjai közül kevesen tudják/bírják felvállalni a küzdelmet az akadémikuskodó, velük szemben ellenséges román jogrendszer halogató, opponáló gyakorlatával.

Orbán Zsolt tanulmánya – *Támpontok az erdélyi kastélyépítészet tanulmányozásához* – a kötet törzsanyagát alkotó improzans esszé,

illetve tanulmányfüzér előkészítésére, megalapozására, a műhelymunka ismertetésére koncentrálnak. „A több mint százharminc épület »kiválasztásakor« szempontjaink összetettek voltak: a szakirodalom mellett figyelembe vettük az épületet, annak díszítőelemeit, a körülötte lévő birtok és park méretét, gazdasági épületeinek jelentőségét, más, a birtokon levő építmények meglétét, és ezek együttes képe, valamikori pompája, díszessége és történelmi szerepének feltárása után »minősítettünk« kastélynak egy épületet.” A tanulmány segít abban, hogy nyomon követhessük a kastélyépítészetben megtestesült művészeti irányzatok – késő gótika, a reneszánsz, az empire, a barokk, a historizmus, az eklekticizmus – erdélyi jelenlétét, kihatásait, valamint a belső berendezésekben, a parképítésben megnyilvánuló törekvéseket, a külföldi és hazai mesterek szakmai orientáltságát. „Pusztulásukkal az erdélyi magyar múlt felbecsülhetetlen értékei vesznek el, az épített örökség legszebb alkotásai válnak földdel egyenlővé.” Néhány, reménykeltő pozitív példáról is említést tesz: a Zabolán, Bodolán, Fugadon, Miklósváron, Sepsikőröspatakon, Várfalván, Almakeréken, Feleken tapasztalható regeneráló munkálatokról.

A hatalmas jegyzetapparátus jelzi a tanulmányok mélységét, megalapozottságát, tudományos/szakmai hitelességét.

Az erdélyi nemesi, főnemesi családok történetét bemutató, elénk táró sorozat egy időben jelenti a sok százados folyamat történelmi háttérét, az erdélyi magyar civilizáció és kultúrtörténet beszédes példázatait, jeles személyiségeinek a megidézését. Erdély története ötvöződik a helytörténeti és családtörténeti, a tárgyi és szellemi gazdagodás elemeivel, megannyi mozaikból áll össze a freskó. Az erdélyi kövek közé életet leheltek azok az elődök, akik munkájukkal, hősiességükkel, tudománnyal és igyekezettel, nemzetfenntartó szerepüket vállalva és kiteljesítve teremtették meg és őrizték – nemegyszer életüket áldozva óvták és védték – Erdélyt, hagyták örökül utódaiknak. Az arisztokrácia legjáva a „noblesse oblige” – a nemesség, a név kötelez – francia mondás szellemében cselekedett, küzdött a megmaradásért, az örökség gyarapításáért és hasznosításáért. Morális, etikai tartásuknak szép példája Vay Katalin intelme fiához, Ádámhoz: „Semmit se cselekedjék, amíg meg nem hányja-veti magában. Ne tegyen lelkiismerete ellen, hogy cselekedetén legyen az Isten áldása. Minden dolgának kezdete legyen az Isten félelme, tehát semmit se cselekedjék annak

meggondolása nélkül, nem ellenkezne-e az az Isten akaratával. (...) Ételben-italban legyen mértékletes. Jó hírneve drágább az aranynál. Boldog, aki e jó hírt elérheti. Kívánja a fiának a bölcsesség lelkét, hogy dolgait jól tudja igazgatni. (...) Akire több bíztatik, az többről tartozik számot adni. A jó hadi embernek az igazságot ki kell szolgáltatnia, de az igazságtól az irgalmasság soha el ne maradjon. Hozzá tartozótól kívánja meg az Isten félelmét, a káromkodás eltávoztatását, egymás megbecsülését, a tiszta életet. Régi embereit az újért meg ne vesse.”

Az 1947-et követő radikális politikai és társadalmi változások egyik fontos eleme volt az arisztokrácia teljes jogfosztása. Az erőszakos kitelepítés már nemcsak vagyonuktól – kastélyaiktól, birtokaiktól, erdeiktől – fosztotta meg őket, hanem ellenségként bánt velük a kényszerlakhelyre hurcolással, kitoloncolással. A megbélyegzettséggel életlehetőségeiket is szinte teljesen ellehetetlenítette. Arisztokrata sors, anno 1950 s még évekig utána... Mikes Borbála 2004-ben így emlékszik vissza azokra a kegyetlen napokra, évekre: „Az 50-es évek elején nagyon erős volt az osztályharc. Az iskolában és később a munkahelyi gyűléseken is sokszor elmagyarázták, hogy a munkás-paraszt rétegen kívül csak egy vékony értelmiségi rétegnek van létjogosultsága, az ezen kívüliekre a megsemmisítés vár. Ezt a célt szolgálta a kitelepítés, semmit sem engedtek elhozni magunkkal otthonainkból, nem hagyhatuk el a várost, senki nem kaphatott munkakönyves munkát, így kenyérgyegyhez sem lehetett jutni. Ajándékba kaptunk egy ismerőstől egyetlen barna jegyet (a munkásoknak zöld jegy járt, a barna jegyeket a családtagoknak adták, arra adták a legkevesebbet, 35 dekát), ez volt ötünknek (nagyamával) a napi kenyéradagja. Mindenki olyan sovány volt, mint a deszka. Petróleumégőn főztünk, hamuval és ócska újságpapírral mosogattunk. A lábast először kiöblítette nagymama meleg vízzel és tett bele egy kanál rántást, ezt kapta a házőrző kutya.”

A történeti hűséget és tárgyilagosságot az alapos tudományos háttér megidézése biztosítja, gyakori hivatkozás történik az évtizedekkel előbbi tudományos feldolgozásokra – legtöbbször Bíró József munkáira –, valamint kortársak és utazók leírásaira, a birtokviszonyok alakulására, a birtokszerzések – adomány, házasság, végrendelet... – módzataira. A családi portrék sokasága jelzi, hogy az erdélyi arisztokrácia tagjai

mily meghatározó szerepet töltöttek be Erdély történetében. A kötet lapjain megelevenedik előttünk a Bethlen, a Teleki, a Wesselényi család, sok-sok történelmi személyiség portréja, áldásos munkájuk eredményei. A politikai, társadalmi életet irányítók mellett a tudomány- és művelődéstörténet panteonjából kiemelkednek az erdélyi irodalom főúri származású jeles alkotói, az erdélyi kultúra nagy mecénásai és alapítványtevői, köztük Árva Bethlen Kata, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Wass Albert, Bánffy Miklós, az Erdélyi Múzeum Egyesületet megalapító Mikó Imre és Daniel Gábor, a Marosvécsi Helikonnak otthont adó Kemény János, az Erdélyi Gazda Egyesületet megszervező Paget János, a vívósportot Kolozsváron meghonosító Kendeffy Ádám, az első kolozsvári napközi otthont életre hívó Csáky Rozália...

A kastélyok nem csupán egy-egy család életterét jelentik, nem csupán az erdélyi történelem tájékozódási pontjai. Falaik közt történelmi események játszódtak le, kulturális értékek halmozódtak fel. Építészeti értékeik felbecsülhetetlenek. Megismerésük hozzásegít bennünket múltunk jobb megismeréséhez. Sorsuk – tündöklésük és bukásuk – korhoz kötött, általuk a történelem váltóláza köszön vissza ránk. A kastélyok is szenvedő részesei voltak a történelmi viharoknak, bölcsői sok nemes eszmének és tettnek. Az épületek, a hozzájuk tartozó parkok és gazdagsági létesítmények a fölöttük múló idők civilizációs jegyeit hordozzák, a bennük fölhalmozott tárgyi és művészeti értékek lakóik szellemi beállítottságáról és igényéről tanúskodtak. A százharmincöt kastély – közte az erdélyi Versailles-ként emlegetett boncidai, a klasszicista jegyeket hordozó marosnémeti, a reneszánsz főúri rezidenciaként emlegetett gyergyószárhegyi, az erdélyi barokk udvarház típusjegyeit magán hordozó backamadarasi, a XIX. század második felére jellemző historizmus szellemét idéző magyarnagyzsombori, az eklektikus stílusban épült felsőzsuki, az erdélyi barokk építészet legkiválóbb alkotásának számító gernyeszegi s mind a többi – „személyiségjegyei” az európai kultúra térhódításáról, annak sajátos, a helyi alkotószellem érvényesítéséről tanúskodik. Hisz Erdély a nyugati keresztény kultúrkör legkeletibb régiója volt. Az arisztokrácia peregrinációja, egyetemjárása, országos érdekből vagy magáncéllal tett utazásai során szerzett tapasztalatai öltöttek testet a kastélyok arcu-

tán, berendezéseiben, igényességében és művészi ízlésében, elvárásai-
ban, könyvtáraikban és művészeti tárgyaikban, díszparkjaikban.

A „kastély-portrék” tudományos igénnyel megrajzolt – szövegben és képekben megjelenített – külső és belső arculata elmúlt századok eseményeit, szellemét idézik. Mindenik kastélytörténet időutazás a transzszilván kultúrában, amely a tündérkertnek nevezett Erdélyben megvalósult. Megihletődve hajtunk fejet építőik előtt, azok előtt, akik e kastélyok által is kifejezésre juttatták Erdély európaiságát, sokszálú kötődését mindahhoz, amit Európa jelentett a világ számára. A művészi reprodukciók által megjelenített személyiségek élővé, elevenné teszik számunkra azt a sorsképet, léthelyzetet, történelemformáló szerepet, amely bennük kibontakozott, mintegy megelevenednek előttünk Móricz Zsigmond és Bánffy Miklós Erdély-trilógiájának, Passuth László erdélyi tárgyú történelmi regényeinek hősei, a tér és az idő megannyi sajátos erdélyi miliője. A kötetbe beiktatott sok-sok vendégszöveg híven jelzi a „mi volt” és „mi lett” viszonyrendszerét. A szentbenedeki Kornis-kastélyról írta Jókai Mór: „Szent-benedek vára, szeszélyes alaprajzával, az egymásra halmozódó átépítések ötletességével, tetőzetének minden nézetből mást mutató játékos formáival s belső díszének gazdagságával szembetűnően erdélyi alkotás.” A kastély kisajátítás utáni állapotáról emlékezik a család leszármazottja, Kornis Gabriella: „...soha nem pótolható értékek semmisültek meg, több ezer kötet akadt fenn a Szamos gátján, s lefejezve állnak a kapuőrző unikornisok. A park letarolva, sírköveink ledöntve. Anyám sírján keresztbe téve itatóvályú. Utolsó ottjártamkor talákoztam egy falubeli, velem egykorú leánnyal. Egyenesen rákérdeztem: »Miért, miért csináltátok?« Lesütött szemmel válaszolta: »Mert más is csinálta.«” Kastélysors Erdélyben... A példákat százsámra sorolhatnánk a kötet lapjairól.

Amint fentebb jeleztük, a szerzők a múltábrázoláson túl a jelen többnyire áldatlan, kilátástalan helyzetére, az értékek mentésének szükségességére hívják föl a figyelmet. Azok a létesítmények voltak viszonylag védett helyzetben, amelyek a kisajátítás után iskolákként, egészségügyi vagy szociális intézményekként, minisztériumok vagy tudományos intézetek, helyi önkormányzatok székhelyeként, művelődési otthonokként, egyházi kezelésben... vészelték át a múló idő falakat mállasszó erózióját. Szemet gyönyörködtető, lelket melegítő ránézni a ma is hajdani pompájukban látható kastélyokra: a Balázsfalván,

Ároklján, Vargyason, Alsógáldon, Nagysajón, Magyaránadason, Erdőszentgyörgyön, Zámon, Árkoson, Uzonban álló épületekre... Remélhetőleg a volt tulajdonosok által visszanyert kastélyokra jobb idők várnak, a restitúciós folyamatok késedelmes eljárásait követően újra élettel telnek meg az elhagyott falak. Szerencsésebb helyzetben vannak azok az épületek, amelyek újjáépítéséhez, restaurálásához intézményes formában láttak hozzá: a boncidai kastélyhoz a Transsylvania Trust, az almakerekihez a Károly herceg védnöksége alatt működő Mihai Eminescu Trust alapítvány révén, az ebesfalvaihoz norvég, izlandi és liechtesteini kormánytámogatással, több helyen megyei, illetve helyi önkormányzati szándékkal, Miklósváron és Sepsikőröspatakon az örökös Kálnoky Tibor – követésre méltó elszántsággal és kitartással – önerőből látott hozzá a felújításhoz, hasznosításhoz. (Egyetlen szerény megjegyzés: a Wesselényi családhoz kötődő kastélyok sorában hiába keressük a zsbói kastély és arborétum leírását. Beke György szilágysági „barangoló-kötetében” idézi B. Nagy Margit leírását a ma is meglévő, történelmi időket idéző kastélyról.)

A kötet olvasásakor magunk is azt érezzük, amire Kós Károly szavai utalnak: Erdély kövei beszélni tudnak, csak az igazat mondják annak múltjáról. E nagyon értékes, hatalmas könyvészeti háttérrel létrejött kötet folytatja azt a feltáró, értéktudatosító és -mentő munkát, amelyet Kós Károly indított el az 1929-ben kiadott *Erdély* című kultúrtörténeti vázlatával, folytatott Bíró József *Erdélyi kastélyok* című munkájával (1943); ehhez járult hozzá B. Nagy Margit: *Váarak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták* (1973) című könyvével, Lestyán Ferenc *Megszentelt kövek* (2000) című, a középkori erdélyi püspökség templomainak monografikus bemutatásával. Remélhetőleg a sor a kezünkbe került kötet után is folytatódik.